

շնորհ կրնար փակել ուսումնասիրութեանս այս միան առանց յիշելու Հարբիսի մէկ խօսքն (էջ 26) թէ «Մասամբ իւրիք զարմանալի է, որ նկատուիլ այս դրերն Հայոց մէջ շատ ալ տարածուած ըլլալը, ուրիշ որ եւ է հետք չի տեսնուիր Հայ գրականութեան մէջ. թերեւս ասոր պատճառն է նոյն թարգմանութեան ուշ ժամանակ կատարուած ըլլալը» Թէ այս խօսքը ճիշդ չէ, յայտնի է արդէն մեր ուսումնասիրութեան ներածութեանէն, ուր նշանակեցինք խիկարի զրուցին Հայ գրականութեան վրայ բոլոր ազդեցութիւնն եւ թէ արդէն ն. ՀնորՀայալ ծանօթ է այն, եւն. քանի, մը բան ալ յաջորդեալ պիտի նշանակենք: Սակայն նախ քան Հայերէնի մասին խօսինք՝ հարկ է տեսնել այն կարեւոր պարագան որ խիկարի առանձնեքը գործածուած կը գտնուին նաեւ Հին ու Նոր կտակարանի մէջ:

(Ըարանախեր):

4. 8. 8.



ՅՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԲԺՅԱԿԱՆ ԶԵԹԱԳԻՐԷ

“ՕԳՈՒՑ ԲԺՅԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ”, ԱՄԻՐՏՈՎԱԾԱԾ

Պալատի եկեղեցոյն «Օգոստ Բժյ-նի», ձեռագիր օրինակը ծանօթացնելէս վերջը, հարկ կը համարիմ համառօտ տեղեկութեամբ ծանօթացնել նաեւ, Ամիրտովատի այն երկատիրութեան մէկ ուրիշ օրինակը, որ նուէր ստացած եմ 1893ին, մեծանուն Տաթ. Սերվինէն էֆենտի:

27 հարիւրդամէք երկայն, 18 հարիւրդամէք լայն եւ 4 հարիւրդամէք թանձր կաշեկազմ, լաւ պահուած վայելուչ հասոր մըն է, 172 թերթի բաղկացեալ, որք թուագրեալ են եւ ունին 344 էջ:

Մինչեւ 129^ր էջը, Օգոստ բժշկութեան առաջին մասն է, այսինքն՝ բժշկականութիւնն եւ Անդամազնութիւնը. 131^ր էջէն մինչեւ վերջն երկրորդ մասը, այսինքն՝ Անբույապտիւնը կամ Դեղաբանութիւնը:

Թուովը հաստ բամբակայ, գրութիւնն երկայն. գիրը նոսր է բաւական գեղեցիկ, զոր յաթի 1772 Հոկտեմբեր 20ին ընդօրինակած է Կ. Պոլսոյ, Եւթ-Բ Դաշէ Կ. Պաշտի:

Առաջին էջին վրայ կը կարգադր.

ԳԻՐԷ ՕԳՈՒՑ ԲԺՅԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ, ՈՐ ԱՍԻ ՏԱԶԿԱՐԱՐ ԲԵՖԱՍԵԹԻՍԻ ՏԻՊ:

«Թարգմանեալ եւ գրեալ եղեւ ձեռամբ Եղիայի որդի իմաստասէր Ամիրտովատի բժշկին

Ամսիացւոյ, ի յերկիրն մակեդոնիայ, եւ ի քաղաքն ուսմի ի Աստուածային լեռան, որ թուրքք Ֆիլիպէ անուանեն զայս քաղաքիս:

“Եւ յայրապետութեան Սրբոյ Եղիմանի Տեառն ըռտագրիս Սրբազան Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց:

“Եւ թուականութեան Հայոցս ԶԺԵ. Գեկտեմբերի, ԻԵ:

“Իսկ այժմ վերստին գաղափարեցեալ եղեւ Յամի տեսն 1772: Եւ ի Հայոց ՌՄԻԱ, յամսեան հոկտեմբերի, Ի. Զեռամբ յակոր պարտաւոր դարի կոստանդնուպօլսեցւոյ:

“Եւ Կոստանդնուպօլսոյ քաղաքի ի խանն իմամ ալի կոչեցեալ:»

Այս երեսագրին անմիջապէս կը յաջորդէ 3^ր էն 7^ր էջին վրայ “Օգոստ բժշկութեան», զորմի յառաջաբանութիւնը, որ թէեւ յար եւ նման Պալատի օրինակին, այլ չունի անոր վերջը լինէր մասը, Ամիրտովատի բժշկին յիշատակարանը, զոր Յակոր Դպրի փոխարքած է յառաջին էջը, չունի նաեւ վերջին մասը՝ Պոլսիաթ Սերաստացի բժշկին յիշատակագրութիւնը որ գուցէ Յակոր դպրին ձեռագրին մէջ կը պակսէր: Եւ առաջաբանութիւնն էս ետքը կու գայ՝ 8^ր էջի տարեկէ, որ կը գրաւէ 9—14 էջերը: 17^ր էջէն սկսեալ կը կարգանք բուն գործը՝ Օգոստ Բժշկութեան 225 գլխով, որոնց վերջինը կը յաւգի 128^ր էջը:

128 էջին վրայ Յակոր Դպրի կը գրէ յիշատակարանի մը խիստ կարեւոր, որով կ'աւանդէ Ամիրտովատի բժշկին մահուան թուականը:

Ահաւասիկ:

“Եւ փառք եւ գոհութիւն եւ անթիւ շնորհակալութիւն բարեբարին եւ մարդասիրին աստուծոյ, որ է օրհնեալ յաւիտեան յաւիտեանից ամեն. եւ զգործը եւ զծարգմանօրս այս թագաւորական բժշկարանիս, որ անունն է այս գրքիս օգոստ բժշկութեան ասացաք, զանարժան եւ զանպիտան ծառայն աստուծոյ յիսուսի քրիստոսի զամբարտեղէնէ զորդի եղիայի. եւ եւս կաղաչեմ ի ձեռք իմ ընթերցող եւ կամ օրինակող եղբարք ինչորեցեք ի քրիստոսէ աստուծոյ մերմէ զծողութիւն մեղաց իմոց. եւ թէ ինչդէք, կամ ի միտս ձեր որ երբեք զորքուման որ ասէք հանգերմ միով հայրմերիւս. եւ դուք յիշեալք լինէք ի տեսնէն մերմէ ամեն:

“Փոխեցաւ ի քրիստոս մարտօղէն բժիշկն թարգմանող գրոցս, ի թվին արամեան ազգի, ԶԽԵ. Դեկտեմբերի, Ը, հինգշաբթի օր, ով որ որդրմի ասէ, աշէն նախ իւր ողորմացի Ամեն:

“Գրեցաւ գիրքս ի թվին ամենայն հայոց, ԶԺԵ, ամին ի մայրաքաղաքն ի յուսումնասիրութեան որ Թուրքն Բիլիյէ ասէ այս քաղաքին եւ փառք ասուածոյ”:

Ամիրտովլաթյան հուան թուականը (1496 ԳԵԿՈՒՆՈՒՄ 8) յաւերժացնող յիշատակարանս բուրդովով իր պահար Պալատի ձեռագրին մէջ, ինչպէս նաեւ ուրիշ շատ օրինակներուն մէջ: Այս կարեւոր թուականն առաջին անգամ յայտնեց ՄԵԺ. Ա. Տուրիկեան 1890ին, Շապին Գարա-հեսարէն առ իս ուղղած գրութեամբ մը¹, բայց ինչորոշ սխալով մը² Չփոխանակէի, զոր Հ. Ղեւոնդ Ա. Յունանեան փութաց տարափուսական հրատարակել³:

Երկրորդ անգամ հրատարակեց 1893ին մեծանունն Հ. Ղեւոնդ Ա. Արեւելի, իւր Հայկական Բառարկուն-Յիւն յառաջաբանին մէջ, որ նախապէս լոյս տեսած է Բաղմէկ Հանդէսին մէջ⁴, սակայն փոքրիկ սխալով մը, զոր Հ. Ղեւ. Յովսէփ Նանեան այլ չէ ուղղած⁵: Իսկ Հ. Ղեւոնդ Արեւելի, թուականը, Քրիստոսի 1497 թուականին համապատասխան իւր գրէ, որ ճիշդ չէ, վասն զի (ՋԻՆԵ) 945+551 հաւասար է 1496ին, եւ ոչ 1497ին:

1496 ԳԵԿՈՒՆԴԵՐ 8. 400 տարինն աւելի է ուրեմն որ վախճանած է մեր Ժրաջան բժիշկն Ամիրտովլաթ. եւ անշուշտ է Գ. Պոլեմ, եւ ով գիտէ՞ որ գերեզմանատան մէջ ամրափոխեցաւ:

Եթէ 1496ին զԱմիրտովլաթ համարինք 75 կամ 80 ամեայ, ծնած կ'ըլլայ 15^{րդ} դարու սկիզբները, այսինքն՝ 1416—1421, եւ “Օրոհո Բէշլու-Ֆեռնա, գրած ատենն արդէն եղած կ'ըլլայ 45 կամ 50 տարւան, որ դուրս կը հասկըցուի անոր յառաջարանութենէն որ Ամիրտովլաթյան գրեթէ ամբողջ կենսագրութիւնն է, եւ կը յայտնէ անոր բազմամեայ բժշկական փորձառութիւնը, այլեւայլ ճանապարհորդութիւնները, եւ բազմաթիւ ու յոգնած կենսաբան:

Անշուք առ այժմ գրելով ինչ սեպհական “Օրոհո Բէշլու-Ֆեռնա, օրինակին վրայ, վերջացնելու համար կ'ըսեմ թէ՝ Զեռագրիս 131^{րդ} էջին կը սկսի Արիապատինը, այսինքն Գեղարանութիւնը, որ կ'աւարտի 343^{րդ} էջին վրայ, ունենալով յետուստ կարեւոր յիշատակարան մը, զոր գրած է Նոյն ինչն Ամիրտովլաթ:

եւ որ ամբողջ գործին պարունակութեանը մասին կու տայ համառօտ եւ լիակատար տեղեկութիւն:

Երկրպէս ձեռագիրը տեսած օրինակներուս ամենէն կատարեալն եւ ընտիրն է, կատարեալ քան զՊալատի օրինակն, ինչպէս յայտնի պիտի ըլլայ, երբ յաջողմ որ մի հրապարակ հանել տպագրութեամբ “Օրոհո Բէշլու-Ֆեռնա, կրկին ամբողջութիւնը, մեր նախնեաց Մատենագրութեան այս գոհարը, յանձնաճիշտապէս Ամիրտովլաթ բժշկին, որ ԺԵ. Գարու հայ գրիչներուն նշանաւորն եղաւ եւ Նոյն դարուն հայ բժշկութեան անթառամ պատըր:

Բնիս Բ. Պոլեմ, 1 Մայիս 1899:

Տոքթ. ՎԱՀՐԱՄ Ե. ԹՈՐԳՈՍԵԱՆ



Ի Ե Զ Ո Ւ Ա Ր Ա Ն Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲՆԱՅՈՒՆ ԵՒ ԿՐԿՆԵՐՈՐ ԲԱՆԵՐԸ
(630 ԲԱՌԻ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆԵ)

Հայերէն լեզուի ուսումնասիրութեան մէջ երկու գեղեցիկ եւ կարեւոր խնդիրներ կան, զորս հայ լեզուաբանութիւնը մինչեւ այսօր անխնամ թողո՞ւցեր է*: Այս խնդիրներն են հայերէնի բնաձայն եւ կրկնաւոր բառերուն կազմութեան եղանակը:

Առաջնոյն համար այսչափ միայն ծանօթ է ինչ՝ որ Հ. Սերովբէ 8^{րդ} դիւնեան՝ հայ լեզուաբանութեան լուրջ աշխատաւորը՝ միտք ունէր զբաղելու այս նիւթով, ինչպէս ինքը կը յայտնէ Հնդեւորդու Նախնեացին մէջ (Կ. Պոլիս 1885): Երկրորդն իրրեւ միջմանիւթ՝ միջմանակի դրուած էր անցեալ տարի (98 ապրիլ) Ստրասբուրգի

* Այսինքն՝ տպագրութեամբ դուր չէ հրատարակած: Բայց ինք տարիններ է վեր կատարուած են թէ՛ Բնածանն եւ թէ՛ Կրկնաւոր բառերու վրայ. — Կ'ենթադրուի՝ այսօր հրատարակուածն ըստական տարբեր լեզուական հիմքով վրայ հաստատուած եւ առանկապէս հայ լեզուին հին տառական օրինաց վերածնունդ ըստ կարծ. զ. օ. կրկնաւորներուն մէջ ր, ղ, եւ չ, դ են տառից իրար փոխանակել կամ անձնուր զիրեւ են մէջ: Պր. Ամառեան իւր ընդարձակ գրութեամբը շարժացած է ըստ կարծի լիակատար գումարով մը կազմել այս կարգի նայելէն բառերուն, որ զօրծէ անշուստ մն, հին դասական ընտիր լեզուէն սկսեալ մինչն եւ նոր եւ նորագոյն (նամիկ) բառերն ալ ի քաց լծողով: Մանրամարտի եւ աշխատութիւնը, եւ ոչ ասոգոստ՝ լեզուաբանութեան մէջ, այնու որ նիւթ կու տայ անըզազայն հետազոտութեանց:

ԵՄԻՐ,

¹ ՏԵՐ. Արեւելի, ԹԻՒ. 1946, 12/24 Ցուրտ՝ 1890:

² ՏԵՐ. Հնդեւորդ. Արեւելի 1893, Ապրիլ, էջ 112—118:

³ Բաղմէկ, 1893, Մարտ, էջ 142:

⁴ Հայկական Բառարկուն-Յիւն, ԹԻՒՄԵՐԻ ԿՐԱՅ. Մասն

Ա. ՅԵՐԱՐ. Բ. էջ 364: